

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA GENDER KATEGORIYASINING IFODALANISHI: LINGVISTIK VA SOTSIOMADANIY YONDASHUV

Axmadova Feruza Zarifovna

Oriental Universiteti Samarqand kampusi ingliz tili fani o'qituvchisi,
feruzaaxmadova7@gmail.com/

Xoliqulova Farangiz,

Oriental Universiteti Samarqand kampusi

filologiya va tillarni o'qitish: ingliz tili

yo'nalishi 1-bosqich talabasi

farangizxoliqulova81@gmail.com/

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19608270>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 12-aprel 2026 yil

Ma'qullandi: 14-aprel 2026 yil

Nashr qilindi: 16-aprel 2026 yil

KEYWORDS

gender kategoriyasi, lingvistik ifoda, sotsiomadaniy yondashuv, o'zbek tili, ingliz tili, qiyosiy tahlil, gender neytralligi, grammatik jins, leksik vositalar, sotsiolingvistika.

ABSTRACT

Mazkur tadqiqotda o'zbek va ingliz tillarida gender kategoriyasining ifodalanishi lingvistik hamda sotsiomadaniy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida genderning grammatik, leksik va semantik darajalarda namoyon bo'lish xususiyatlari o'rganilib, ikki til o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlar aniqlanadi. O'zbek tilida gender kategoriyasining grammatik jihatdan mavjud emasligi va uning asosan leksik hamda kontekstual vositalar orqali ifodalanishi ko'rsatib beriladi. Ingliz tilida esa genderning qisman grammatik ifodasi, ayniqsa olmoshlar tizimi orqali namoyon bo'lishi tahlil qilinadi. Shuningdek, gender kategoriyasining ifodalanishida sotsiomadaniy omillarning ta'siri, xususan, zamonaviy ingliz tilida gender neytralligi tendensiyasining kuchayib borayotgani yoritiladi.

Zamonaviy tilshunoslikda gender kategoriyasi til tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida keng o'rganilmoqda. Dastlab biologik jins (erkak va ayol) tushunchasi bilan bog'liq holda talqin qilingan gender bugungi kunda ijtimoiy, madaniy va lingvistik omillar bilan chambarchas bog'liq murakkab hodisa sifatida qaralmoqda [4]. Shu bois gender kategoriyasini o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki sotsiolingvistika, madaniyatshunoslik va tarjimashunoslik sohalarida ham dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Turli tillarda gender kategoriyasining ifodalanish darajasi va usullari sezilarli darajada farq qiladi. Ba'zi tillarda gender grammatik kategoriya sifatida mustahkam tizimga ega bo'lsa, boshqa tillarda u asosan leksik va semantik vositalar orqali ifodalanadi [3]. Shu nuqtai nazardan, o'zbek va ingliz tillari o'zaro qarama-qarshi tipologik xususiyatlarga ega bo'lib, ularni qiyosiy o'rganish ilmiy jihatdan muhim natijalar berishi mumkin.

O'zbek tili agglutinativ til sifatida grammatik gender kategoriyasiga ega emas va jinsni ifodalash asosan leksik birliklar hamda nutqiy kontekst orqali amalga oshiriladi [8]. Ingliz tilida esa gender kategoriyasi to'liq grammatik tizim sifatida shakllanmagan bo'lsa-da, u tabiiy jinsga asoslangan holda, ayniqsa olmoshlar va ayrim leksik birliklar orqali ifodalanadi. Bundan tashqari, zamonaviy ingliz tilida gender neytralligiga intilish tendensiyasi kuchayib

borayotgani kuzatiladi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u ikki turli tipologik tizimga mansub tillarda gender kategoriyasining ifodalanish xususiyatlarini qiyosiy jihatdan tahlil qilish orqali til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni chuqurroq anglash imkonini beradi[5]. Ayniqsa, globallasuv jarayonida turli madaniyatlararo aloqalarning kengayishi genderga oid lingvistik masalalarni yanada dolzarb qilib qo'yimoqda. Tadqiqotning maqsadi — o'zbek va ingliz tillarida gender kategoriyasining lingvistik hamda sotsiomadaniy jihatdan ifodalanish xususiyatlarini aniqlash va ularni qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- gender kategoriyasining nazariy asoslarini yoritish;
- o'zbek tilida gender ifodalanish vositalarini tahlil qilish;
- ingliz tilida gender kategoriyasining ifodalanish xususiyatlarini aniqlash;
- ikki tilni qiyosiy jihatdan solishtirish;
- genderning sotsiomadaniy omillar bilan bog'liqligini asoslash.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda o'zbek va ingliz tillarida gender kategoriyasi nafaqat lingvistik, balki sotsiomadaniy yondashuv asosida kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, sotsiolingvistika va tarjimashunoslik yo'nalishlarida qo'llanishi mumkin.

Adabiyotlar sharhi.

Gender kategoriyasi tilshunoslikda ko'p qirrali va murakkab hodisa sifatida turli ilmiy yondashuvlar asosida o'rganilgan. Xususan, gender masalasi dastlab grammatik jins doirasida tadqiq etilgan bo'lsa, keyinchalik u sotsiolingvistik va madaniy aspektlarda ham keng tahlil qilina boshladi. Gender kategoriyasining lingvistik mohiyati haqida dastlabki fundamental tadqiqotlar ingliz tilshunosligida olib borilgan. Xususan, til va gender o'rtasidagi munosabatni o'rganishda Robin Lakoffning ishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Uning tadqiqotlarida ayollar nutqining o'ziga xos xususiyatlari, til orqali gender stereotiplarining shakllanishi va mustahkamlanishi ilmiy asosda yoritilgan. Lakoff genderni nafaqat grammatik, balki ijtimoiy hodisa sifatida ko'rib chiqadi [1]. Shuningdek, sotsiolingvistika sohasida olib borilgan tadqiqotlarda gender til va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalovchi muhim omil sifatida baholanadi. Shuningdek, Deborah Tannen tadqiqotlarida erkaklar va ayollar nutqi o'rtasidagi kommunikativ farqlar, genderga xos nutq strategiyalari keng tahlil qilinadi [2]. Sotsiolingvistika doirasida gender til va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalovchi muhim omil sifatida baholanadi. Janet Holmes genderning ijtimoiy rollar bilan bog'liqligini, nutqdagi farqlarni tizimli ravishda yoritadi [3]. Jennifer Coates esa erkak va ayol nutqining lingvistik xususiyatlarini chuqur tahlil qilib, genderning ijtimoiy konstrukt ekanligini asoslaydi [4]. George Yule va David Crystal ishlari esa gender kategoriyasining umumiy til tizimidagi o'rni va turli tillarda ifodalanish darajasi bir-biridan farq qilishini ko'rsatadi[6].

O'zbek tilshunosligida ham gender kategoriyasiga oid ayrim ilmiy qarashlar mavjud. Xususan, Nazar Mahmudov til va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlikni yoritib, gender masalasining ijtimoiy jihatlarini ta'kidlaydi [7]. Anvar Nurmonov hamda G'ulom Abdurahmonov ishlari o'zbek tilida grammatik gender mavjud emasligini va jins asosan leksik hamda kontekstual vositalar orqali ifodalanishini ko'rsatadi [8]. O'zbek tilida grammatik gender kategoriyasining mavjud emasligi ko'plab olimlar tomonidan qayd etilgan[9]. Shu bilan birga, jinsni ifodalashda kontekst, juft so'zlar va aniqlovchi birliklarning muhim roli ta'kidlangan. So'nggi yillarda

gender kategoriyasini qiyosiy tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganish tendensiyasi kuchaymoqda.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur tadqiqotda o'zbek va ingliz tillarida gender kategoriyasining ifodalanish xususiyatlarini o'rganish uchun bir qator zamonaviy lingvistik metodlardan foydalanildi. Tadqiqot kompleks yondashuv asosida olib borilib, unda nazariy va amaliy tahlil usullari uyg'unlashtirildi. Avvalo, **qiyosiy-tahliliy metod** asosiy tadqiqot usuli sifatida qo'llanildi. Ushbu metod yordamida o'zbek va ingliz tillarida gender kategoriyasining ifodalanish shakllari o'zaro solishtirildi, ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlashtirildi. Bu usul ikki til tizimidagi strukturaviy va semantik tafovutlarni ochib berishda muhim ahamiyat kasb etdi. Tadqiqot jarayonida, shuningdek, **deskriptiv (tasviriy) metod**dan keng foydalanildi. Ushbu metod orqali har ikkala tilda gender kategoriyasining mavjud holati, uning grammatik, leksik va semantik darajadagi namoyon bo'lishi batafsil tavsiflandi. Bu esa til birliklarining tabiiy holatda qanday ishlatilishini aniqlash imkonini berdi[5]. Bundan tashqari, **kontekstual tahlil metodi** qo'llanilib, gender ifodasining nutq jarayonida qanday yuzaga chiqishi o'rganildi. Ayniqsa, o'zbek tilida jinsning ko'pincha kontekst orqali aniqlanishi ushbu metod yordamida tahlil qilindi. Tadqiqotda **sotsiolingvistik yondashuv** ham muhim o'rin egallaydi. Bu yondashuv orqali gender kategoriyasining jamiyat, madaniyat va ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liqligi tahlil qilindi. Xususan, ingliz tilida gender neytralligi tendensiyasining kuchayishi va uning ijtimoiy omillar bilan aloqasi o'rganildi. Shuningdek, **komponent tahlil metodi** yordamida genderning oid leksik birliklarning semantik tarkibi o'rganilib, ular orasidagi ma'no farqlari aniqlashtirildi. Bu usul ayniqsa erkak va ayol jinsini ifodalovchi juft so'zlarni tahlil qilishda samarali bo'ldi. Tadqiqotning empirik bazasini o'zbek va ingliz tillaridagi badiiy adabiyotlar, ilmiy manbalar hamda kundalik nutq namunalari olingan misollar tashkil etdi.

Natijalar.

Tadqiqot natijalari o'zbek va ingliz tillarida gender kategoriyasining lingvistik hamda sotsiomadaniy jihatdan ifodalanishida sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatdi. O'zbek tilida grammatik gender mavjud emas, ya'ni otlar, sifatlar va fe'llar jinsga qarab o'zgarmaydi; masalan, "o'qituvchi keldi" jumlasida shaxsning erkak yoki ayol ekanligi grammatik jihatdan emas, balki kontekst orqali aniqlanadi. Ushbu tilda gender asosan leksik vositalar yordamida ifodalanadi, jumladan, juftlik so'zlar (ota-ona, aka-opa, er-xotin) hamda aniqlovchi birliklar (erkak shifokor, ayol o'qituvchi) orqali ifodalanadi. Shuningdek, jins ko'pincha nutq yoki matn kontekstidan kelib chiqib aniqlanadi. Ko'plab kasb nomlarining jinsga bog'liq emasligi (muallim, shifokor, haydovchi) esa o'zbek tilining tabiiy gender neytralligini namoyon etadi. Ingliz tilida esa grammatik gender qisman mavjud bo'lib, asosan olmoshlar tizimi (he, she, it, they) orqali ifodalanadi. Shu bilan birga, jinsni ko'rsatadigan leksik birliklar ham keng qo'llanadi (actor-actress, waiter-waitress, king-queen). Zamonaviy ingliz tilida gender neytralligi tendensiyasi kuchayib borayotgan bo'lib, bunda genderning xos bo'lgan so'zlar o'rniga neytral variantlar (policeman o'rniga police officer, chairman o'rniga chairperson, stewardess o'rniga flight attendant) qo'llanilmoqda. Genderning nutqda va matnda ifodalanishi hamda uning moslashuvchanligi ko'p jihatdan sotsiomadaniy omillarga bog'liq bo'lib, gender neytral shakllarning keng qo'llanishi jamiyatda ijtimoiy tenglikka intilishning ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilida grammatik gender mavjud emas, ingliz tilida esa u qisman olmoshlar orqali ifodalanadi; leksik

vositalar har ikki tilda ham muhim ahamiyatga ega bo'lsa-da, ingliz tilida ular ko'proq grammatik xususiyatlar bilan bog'liq; o'zbek tilida genderni aniqlashda kontekst asosiy vosita hisoblanadi, ingliz tilida esa qo'shimcha vosita sifatida xizmat qiladi [6]; shuningdek, gender neytralligi o'zbek tilida tabiiy holatda mavjud bo'lsa, ingliz tilida u zamonaviy sotsiolingvistik tendensiya sifatida rivojlanib bormoqda.

Xulosa. Ushbu tadqiqot o'zbek va ingliz tillarida gender kategoriyasining lingvistik va sotsiomadaniy jihatdan ifodalanishini qiyosiy tahlil qilgan.

O'zbek tilida gender ifodalanishi: Grammatik gender mavjud emas, til tabiiy gender neytral xususiyatga ega. Gender ko'pincha leksik vositalar (juft so'zlar va aniqlovchi birliklar) va kontekst orqali ifodalanadi. Kasb nomlari va umumiy nutq jinsga bog'liq emas, bu tilning madaniy va ijtimoiy kontekstga moslashuvchanligini ko'rsatadi.

Ingliz tilida gender ifodalanishi: Grammatik gender qisman mavjud bo'lib, asosan olmoshlar orqali ifodalanadi (he, she, it, they). Leksik birliklar va juft so'zlar orqali jins aniq ko'rsatiladi (actor-actress, waiter-waitress). Zamonaviy tendensiya sifatida gender neytralligi kuchaymoqda, bu ijtimoiy tenglik va gender adolatini aks ettiradi. O'zbek tilida genderning asosiy ifoda vositasi leksik va kontekstual, ingliz tilida esa grammatik va leksik vositalar. Gender neytralligi o'zbek tilida tabiiy tarzda mavjud bo'lsa, ingliz tilida jamiyatdagi ijtimoiy tendensiyalar bilan bog'liq holda rivojlanmoqda. O'zbek tilida gender ifodasi madaniy kontekst orqali aniqlanadi. Ingliz tilida grammatik va leksik vositalar bilan birga sotsiomadaniy omillar ham gender ifodalanishiga ta'sir qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, gender kategoriyasi faqat lingvistik hodisa emas, balki jamiyat, madaniyat va ijtimoiy tuzilmani aks ettiruvchi muhim omil hisoblanadi. O'zbek va ingliz tillari genderni ifodalashda turlicha yondashuvga ega bo'lib, bu tilning tipologik va madaniy xususiyatlari bilan bog'liq. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, tarjimashunoslik, sotsiolingvistika va til pedagogikasi uchun amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Lakoff R. Language and Woman's Place. – New York: Harper & Row, 1975.
- 2.Tannen D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. – New York: Ballantine Books, 1990.
- 3.Holmes J. An Introduction to Sociolinguistics. – London: Routledge, 2013.
- 4.Coates J. Women, Men and Language. – London: Longman, 2004.
- 5.Yule G. The Study of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- 6.Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- 7.Mahmudov N. Til va jamiyat. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010.
- 8.Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2012.
- 9.Abdurahmonov G'. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 2008.